

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET ANLAYIŞLARI PERCEPTIONS OF CULTURE AND CIVILIZATION IN TURKISH SOCIOLOGY

Gürcan Şeket AVCIOĞLU*

Öz

Bu çalışmanın konusu Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavramlarının ele alınış biçimidir. Bu çalışmada amacımız, Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavramlarının teklifine ya da ayrılığın da sürülen düşünceleri analiz etmektir. Amaç sadece Türk sosyolojisinin çeşitli dönemlerinde kültür ve medeniyet kavram çiftinin nasıl değerlendirildiğini ele almaktır. Dolayısıyla çalışma şu iki soru üzerine şekillenmiştir: 1. Türk sosyologları kültür ve medeniyet kavramlarına nasıl açıklık getirmişlerdir? 2. Bu kavramları ayırmak ya da birleştirmek nasıl bir fayda sağlamıştır? Türk düşünürleri ve sosyologları yaygın olan kültür ve medeniyet tanımlarını kullanmışlar, genel olarak kültür tartışmalarındaki kültürün maddi unsurları ve manevi unsurları ayırımı kabul etmişler ve maddi olanı medeniyete, manevi olanı kültüre bağlamışlardır. Bu anlayış pratikte fayda sağlamıştır. Bu ayrımı kullanarak medeniyeti millileştirmeyi, medeniyet unsurlarını kendi kültürümüzle uyumlu hale getirmeyi ve asimilasyona uğramadan uluslararasılaşmayı amaçlamışlardır. Kültür ve medeniyeti ayırmama düşüncesi de milli kültür probleminde bir çözüm aramaktan kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk Sosyolojisi, Kültür, Medeniyet.

Abstract

The topic of this study concerns the ways concepts of culture and civilization are handled in Turkish Sociology. Our purpose in this study is to analyze the opinions in Turkish Sociology that argue that the concepts of culture and civilization refer to a single unit or different ones. The purpose is only to address how the conceptual pair of culture and civilization is assessed in traditional and contemporary Turkish sociology. In this respect, the study has been focused on the following two questions, 1. How have Turkish sociologists explained the concepts of culture and civilization? 2. What kind of benefits has uniting or separating these concepts yielded? Turkish thinkers and sociologists have adopted the general definitions of culture and civilization in the relevant literature; in general, they have acknowledged a distinction between material and spiritual cultures within the debates concerning culture and civilization and they have attributed the material one to civilization and the spiritual one to culture. This perception has yielded practical benefits. In this way, they have intended to nationalize civilization, render it congruous with our own culture and internationalize it without undergoing assimilation. The idea of not separating culture and civilization has arisen from efforts to find a solution to the question of national culture.

Keywords

Turkish Sociology, Culture, Civilization.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, gsavcioglu@selcuk.edu.tr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2065-5808>

Gönderim Tarihi: 04.09.2019
Kabul Tarihi: 23.01.2020

GİRİŞ

Kültür çok sık kullanılan bir kavram olmakla birlikte anlamı belirginleşmemiş bir kavramdır. Kültürün tanımı, içeriği, özellikleri, somut veya soyut göstergeleri konusunda yoğun tartışmalar vardır. Mesela kültür tek midir? Kültür nasıl ortaya çıkar? Kültür nasıl değişir veya değişir mi? Kültür maddi midir, manevi midir? Kültüre etnosantrik mi yoksa göreceli mi bakmak gerekir? Yüksek kültür ve aşağı kültür var mıdır? Varsa yüksek kültür ulaşılması gereken bir hedef midir? Kültür aynı zamanda medeniyet midir? Böyle sorular toplum ve kültür bilimlerini hep bir tartışma içinde tutmuştur. Bu çalışmada amacımız bu tür sorulara cevap bulmak değil, bazı Türk sosyologlarının kültür ve medeniyet kavramlarını nasıl ele aldığını analiz etmektir. Çalışmanın sınırlandırılması gerekli olduğundan Türk sosyologlarının tamamının bu konudaki tezlerini tartışmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle kültür ve medeniyet ayrımına işlevsellik kazandıran ve birinci nesil Türk sosyoloğu diyebileceğimiz Ziya Gökalp alınmıştır. Ayrıca ikinci ve üçüncü nesil Türk sosyoloğu sayılabilecek olan ve kültür-medeniyet ayrımını eleştiren Mümtaz Turhan ve Erol Güngör gibi isimler seçilmiştir.

Kültür, kelime kökü olarak toprağı ekip biçme anlamında Latince “colore” kelimesinden gelmektedir (Eriksen, 2012, s. 18). Kelime uzun bir süre hayvanları ve bitkileri yetiştirme anlamında kullanılmıştır. Kültür kelimesi 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bireysel insan aklı ve öğrenme yoluyla kişisel davranışların geliştirilmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, aynı zamanda toplumlara bağlı olarak medeniyetle eş anlamlı şekilde kullanılmıştır (Smith, 2001, p. 1). Kültür aslında insanların yaptıkları işleri ifade etmek için üretilmiş bir kavramdır. İnsanların yaptıkları işlerin ne olduğu ve bu işleri nasıl yaptıkları çok eski dönemlerden beri incelemeye tabi tutulmuştur. Örneğin, ilk çağ filozoflarından, tarihçi Herodot’a, İslâm filozofu İbn-i Haldun’dan 18. yüzyıl filozoflarına kadar pek çok düşünür kültürün sistematik ve karşılaştırmalı analizini yapmışlardır. Bununla birlikte kültürel incelemeyi temel alan ve Antropologların ‘ilkel toplumlar’ diye tarif ettikleri toplumları inceleme konusu yapan Antropoloji bilimi kültür incelemelerinde gelişme sağlamıştır (Eriksen, 2012, s. 28-29). Sadece Antropoloji değil, sonraları ortaya çıkmış olan Sosyoloji ve Etnoloji gibi bilim alanlarında da çeşitli açılardan kültür çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar kültüre bakışı, kültürle ilgili tanımları ve kuramları geliştirmiştir.

Birbirinden farklı ama ortak alanı kültür olan bilimlerin katkılarına rağmen hala birçok konu belirsizliğini korumaktadır. Bunlardan birisi kültür ve medeniyetin ne olduğudur. “19. yy. sonu ve 20. yy.’ın ilk çeyreğinde kültür ve medeniyet kavramlarının klasik okumasında bu iki kavram birlikte ele alınır” (Rundell & Mennell, 1998, p. 1). Fakat bazı yaklaşımlarda kültürü ve medeniyeti ayırma çabası görülmektedir. Medeniyet ya da uygarlık, daha çok şehirleşme ile eş tutularak insani ve toplumsal gelişmenin en üst aşaması olarak tanımlanır, “Uygar kelimesi Latince civitas ve civis kelimelerinden gelir. Anlamı kent ve kentte oturan demektir ve yerleşik, okur-yazar, davranışları karmaşık olan kişiler için kullanılır” (Fichter, 2015, s. 155). Kültürden daha uzun bir geçmişi olan medeniyet kavramı, Latince kökenlidir ve civilis, civis, civitas, civilitas kelimelerine karşılık gelir (Rundell & Mennell, 1998, p. 6). Medeniyet kavramı yukarıdaki gibi kullanılırsa açık bir kavram izlenimi verir, ama bunda da birçok belirsizlik vardır. Örneğin bugünden bakarsak en gelişmiş kentleri, okur-yazar ve davranışları karmaşık olan insanı çağımızda buluruz. Medeniyeti ve kültürü aynı anlamda alırsak geçmiş toplumlar tamamen medeniyet dışı ve kültürsüz olarak düşünülür. Öyle ki kültüre etnik merkezci (etnosentrik)

yaklaşmak sadece geçmiş toplumları değil, aynı çağda yaşayan toplumları bile medeni ve medeni olmayan toplumlar şeklinde ayırmaya neden olmaktadır. Bu durumda kültür ve medeniyet kavramlarını aynı anlamda kullanmanın sakıncası ortaya çıkar. Çünkü bazı kültürler kendilerini diğerlerine göre daha gelişmiş sayar, öyleyse medeniyeti de onlar temsil eder. Kültürle medeniyeti ayırdığımızda ise kültürün bir parçası olan şehirleşmeyi, okuma-yazma ile davranışların karmaşıklaşmasını kültürden ayırmış oluruz. Bu durumda bazı kültürler medeniyete ulaşamaz, yani şehirleşmeye paralel olarak en üst gelişme aşamasına gelemez. Hâlbuki tarih boyunca pek çok kültür kentler kurmuş ve kent yaşantısı sürdürmüştür. Bu durumda, ortadaki karmaşayı çözmeye çalışmak yerine, kültürü ve medeniyeti anlama gerekçesiyle yapılan tariflere bakmak gerekir. Bu çalışmanın amacı kültür ve medeniyet kavramlarının tarihi gelişimini ortaya koyup kavramlar üzerine tartışma yürütmek değildir. Aynı zamanda Türk sosyoloji tarihini de tartışmak değildir. Amaç sadece geleneksel ve çağdaş Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavram çiftinin nasıl değerlendirildiğini ele almaktır. Bu açıdan çalışma şu iki soru üzerine şekillenmiştir; 1. Türk sosyologları kültür ve medeniyet kavramlarına nasıl açıklık getirmişlerdir? 2. Bu kavramları ayırmak ya da birleştirmek nasıl bir fayda sağlamıştır? Çalışma kültür ve medeniyet ayrımı konusuyla sınırlanmıştır. Türk sosyologlarının seçimi de bu ayrımı belirgin bir şekilde yapan ve böyle bir ayrım yapılmasını belirgin şekilde eleştiren sosyologlar arasından yapılmıştır. Kültür ve medeniyet ayrımı tartışması belirli bir dönemle sınırlı entelektüel bir tartışma değildir. İletişim teknolojilerinin yoğun şekilde ve küresel ölçekte kullanıldığı, bu teknolojilerden her türlü kültürün aktarıldığı günümüzde, milli kültürlerin veya yerel kültürlerin bu aktarımdan nasıl etkilendiği güncel tartışma konuları arasındadır. Bu nedenle Türk sosyologları için de kültür ve medeniyet ilişkisi ve kültürel süreçler konusu, kültürel değişmeyi analiz etme bakımında güncelliğini korumaktadır.

Kültür Tanımı Üzerine

Kültürü daha geniş açıdan değerlendirmek ve iyi anlamak için Sosyologların ve Antropologların geliştirdiği bazı kültür tanımları üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu başlık altında kültür tanımları, kültürel süreçler ve kültürün farklı boyutları işlenmiştir. Bu kültür tanımlarının ve kültürel süreçlerin günümüzde küresel kültür, yerel kültür etkileşimi ile ortaya çıkan problemlerin tartışılması ve analizi konusunda ön bilgi olabileceği düşünülmektedir.

Kültür, farklı insan topluluklarının doğayla ve birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılaştıkları durumlara farklı cevaplar vermeleri ve farklı davranışlar sergilemeleri neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kültürel davranışlar bölgesellik arz eder ve insani yapı ile ilişkilidir (Benedict, 2003, s. 62). İnsanların karşılaştıkları durumlara karşı farklı tepkiler geliştirmesi yani kültürün farklılaşması onu yerelleştirir. Farklılık ve yerelliğe rağmen kültürler arasında ortak ya da genel özellikler de tespit edilebilir. Bu da kültürün uluslararası olabildiğini gösterir.

Kültürün bazı ortak özelliklerinden hareketle tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan birisi Taylor'a aittir. Taylor kültürü, bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlâk, gelenek, adalet ve toplumun bir üyesi olarak kişinin yaşayarak kazandığı huylar ve kabiliyetler bütünü olarak tanımlar (Haviland, 2002, s. 64). Kültüre ait genel özellikleri içermeye çalışan bu tanımın dışında, kültürün işlevselliğini öne çıkaran yaklaşımlar söz konusudur. Malinowski'ye göre kültür; kullanım ve tüketim maddelerinden, çeşitli halk gruplarının yapısal hak ve görevlerinden, insan düşünce ve becerilerinden, inanç ve alışkanlıklarından oluşan tümel bir bütündür. İster basit, ister gelişmiş bir kültürle uğraşalım her zaman, büyük, kısmen maddi, kısmen insanlardan oluşan, kısmen de manevi bir aygıtla karşılaşırız, bu aygıt insanın karşı karşıya

kaldığı özel ve somut problemlerle başa çıkmasını sağlar (Malinowski, 1992, s. 66). Malinowski'nin bu tanımında kültürün, insanın temel güdü ve ihtiyaçlarının yine insanlar tarafından oluşturulan işlevsel "yapay dünya" ile karşılanan bir bütün olduğu düşüncesi vardır.

Genel anlamda kültüre birçok özgün faktörün etkisiyle ortaya çıkmış insan davranış ve tutumları olarak bakılmaktadır. Bu davranış ve tutumların neticesi olarak genelde iki tür kültürel içerikten söz edilir. Bunlar maddi ve manevi kültürdür. Kültür çalışmalarında bu iki kültür alanı kültürel değişimin konusunu oluşturmaktadır. Maddi veya somut kültür unsurları her hangi bir kültürden kaynaklanmış veya bir başka kültürden alınmış işlevsel araç ve gereçlerdir. Manevi kültür unsurları ise daha çok toplumun inanç, değer, tutum ve sembollerini içerir. Bu çerçevede toplumsal değişme söz konusu olduğunda maddi kültür unsurunun başka bir kültüre daha çabuk aktarılabildiği düşünülmektedir. Çünkü maddi kültür unsurları daha çok gündelik yaşam pratiklerine hitap etmektedir. Manevi kültür unsurlarının bir başka kültür tarafından benimsenmesi ise daha zordur, çünkü her hangi bir manevi kültür unsuru o kültürün sosyal sistemi içinde anlam kazanmış, o kültürel bütünün zihinsel ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Kültürün analizi için ortaya atılmış bu fikirler farklı kültürlerle karşılaşma sorunu içinde uzun zamandan beri tartışılmaktadır. Çünkü kültürlerin karşılaşmaları her zaman farklı şekillerde tepkilere ve farklı düzeylerde çatışmalara neden olmuştur. Buradan hareketle hem kültürün kendi içinde hem de farklı kültürlerle temaslar sonucunda ortaya çıkan değişimlere dayanarak çeşitli kültür tanımları yapılmış ve kültürel süreçler belirlenmiştir.

Kültürel çeşitlilik: Sosyal bilimlerde farklı kültür anlayışlarından şu sonuç çıkarılabilir: Kültür, her toplumun kendisini diğerlerinden farklılaştıran düşünce ve eylem modellerinin ve kendi özgül anlam ve çerçevesi içinde yaratıp kullandığı araç ve gereçlerin soyut bir bütünüdür. Başka bir anlatımla kültür, bir yandan bireylerin toplumsal yollarla edindikleri ve ilettikleri bir değer, yargı, inanç, simge ve davranış ölçütleri düzeninden diğer yandan da böylece ortaya çıkan geleneksel davranış kalıplarının simgesel ve maddi ürünlerinden oluşur (Tolan, 1996, s. 227). Yani kültür bir toplumdan diğerine büyük çeşitlenmeler gösterir. Bir zaman diliminden diğerine ve daha az derecede de içsel olarak bir kurumdan diğerine kültürel çeşitlilik görülür. (Fichter, 2015, s. 162). Dolayısıyla kültür, toplumlar arasında çeşitlendiği gibi toplumun kendi içinde de çeşitlenir.

Kültür değişmesi: Kültür değişmesi Turhan'ın Malinowski'den aktardığına göre; bir cemiyetin mevcut düzenini yani içtimai, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe dönüştüren bir süreçtir. Bu dönüşüm, toplumun siyasi yapısını, idari kurumlarını, bilgi sistemini vs. içine alır (Turhan, 1997, s. 49).

Kültürün iki temel fonksiyonu vardır; birincisi koruyuculuk, diğeri gelişme ve yenilemedir. Gelişme ve yenileme değişmeyi ifade eder. Kültürde değişme bir kültürün iç dinamiklerinin sonucu olduğu kadar dış dinamiklerin de sonucudur (Erkal, 1999, s. 136). Kültürdeki değişme çevre krizleri, yabancı istilası, göçler, kültürün kendi içindeki davranış ve değerlerin farklılaşmasıyla meydana gelebilir (Haviland, 2002, s. 84). Kültürün en hızlı değişme ve gelişme gösterdiği yörelerin insanların birbiriyle karşılaşma ihtimallerinin en yüksek olduğu yöreler olduğu söylenebilir (Fichter, 2015, s. 163). Kültürler arası temasın en yoğun olduğu bölgelerde, daha soyutlanmış yerlere göre kültürel değişme daha fazladır. Kültürel değişimin her ne kadar birebir kültürel temaslarla gerçekleştirilebileceği düşünülmüşse de kültürdeki değişmelerin araçlar sayesinde gerçekleşebileceğini bugünkü iletişim araçları göstermektedir. Bu durumda kültürel temasın tanımı da değişmiştir denilebilir veya "doğrudan doğruya ve

devamlı bir temasın zaruri olmadığı" (Turhan, 1997, s. 52) söylenebilir. Kültürler arasında doğrudan teması sağlayan savaşlar, göçler, ticaret gibi faktörler olmadan gerçekleşen kültürel değişme çağımızın gerçeğidir.

Kültürel yayılma (difüzyon): Kültürel yayılma, kendi içinde farklılık oluşturan bir kültürel bütünlüğün ya da bu bütünlüğün belirli parçalarının başka kültürlerce de benimsenmesi, kullanılması anlamını taşımaktadır. Kültürel yayılma genellikle kültürlerin etkileşim yoluyla gelişmesi ile ilişkilendirilir. Aslında kültürel difüzyonun gelişme ile açıklanması yayılan kültürün üstünlüğü ile yani yüksek kültür olmasıyla açıklanmasındandır (Erkal, 1999, s. 139). Bu durumda bir kültür çağdaşlarına göre daha fazla gelişmiş yüksek bir kültür oluşturmuş ve bulunduğu bölgeden yayılmıştır. Fakat arkeolojik araştırmalar bir merkezden yayılma dışında bir kaç merkezden yayılma olabileceğini de göstermiştir. Buna göre kültür, değişik kültürel alanlardan çevreye yayılmaktadır. Sonuç olarak gelişmiş bir kültürden değil birden fazla gelişmiş kültürden söz edilebilir.

Kültürel uyarılma: Kültürel temaslar sonucunda bazı kültür unsurları kültürden kültüre geçebilmektedir. Yeni bir kültürel unsurun alınmasında ya da bir cemiyet içinde yayılmasında etkili olan en önemli faktörler; fayda temini, itibar kazanma, yenilik arzusu veya teamülü (eğilimi) ve yeni unsurun mevcut kültür şekillerine, sistemine uymasındadır (Turhan, 1997, s. 60). Başka bir deyişle kültürel temaslarda bazı kültür örüntüleri kabul edilir, bazıları da reddedilir (Fichter, 1996, s. 139). Ruth Benedict bunu 'ayıklama' kavramı ile açıklar. Her kültür bir başkasının görüşüne göre temel olanı göz ardı eder, kendi kültürüyle tutarsız olan unsurları işine geldiği gibi kullanır (Benedict, 2003, s. 43). Böylece kültür özgünlüğünü korumanın yanında değişme sürecine girer.

Kültürel gecikme: Kültürel gecikme genellikle maddi kültürdeki değişimin manevi kültürde de görülmemesinin sonucu olarak ifade edilir (Erkal, 1999, s. 143). Maddi kültür hızla değişmesine rağmen manevi kültür aynı hızla değişmez. "*Bu durumda maddi kültürü şekillendiren manevi tayin ediciler maddi kültür seviyesinin gerisinde kalmış olur*" (Erkal, 1999, s. 284). Bir kültür kendi içinde içsel uyarlamalar taşır. Bu uyarılma parçaların eşleşmesi sayesinde toplumsal düzenin ahengini sağlar. Fakat her toplumda bazı parçalar diğerlerine göre daha hızlı değişir. Bu durumda uyarılamada bir farklılık, 'kültür gecikmesi' söz konusu olur (Fichter, 2015, s. 163). Teknoloji, aletler veya eşyalar insanların ihtiyaçlarına göre sürekli yenilenir. Ancak bunların kullanılması ile ilgili kurallar veya ahlâki kalıpların belirlenmesi gecikebilir. Bu durum kültürel gecikme olarak tanımlanır.

Kültürlenme: Bir kuşaktan diğerine kültürün aktarılması sürecine kültürlenme denir (Haviland, 2002, s. 71). Yani bir toplumun kültürel varlığının öğrenme yoluyla sonraki kuşaklara aktarılması kültürlenme olarak tanımlanır. Kültürlenme kültürün devamlılığını sağlar. Sosyalizasyon süreci bireyin toplumun kültürünü özümsemesini sağlar. Kültürel miras yoluyla birey içinde bulunduğu kültürü özümser (Fichter, 1996, s. 134). Başkalarıyla olan ilişkileri aracılığıyla bireye, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi toplumun yargı ölçütlerinin diğer tüm değer, kural ve normların, toplumca kabul edilebilir tutum ve alışkanlıkların, becerilerin iletilmesi olan sosyalizasyon birey ve toplumu arasındaki kültürel aktarmayı yerine getirmektedir (Tolan, 1996, s. 229). Kültür, biyolojik veya irki olarak doğuştan getirilmez. Bir insan topluluğu içinde dünyaya gelen birey neyi nasıl yapacağını davranış ve duygu boyutuyla diğer insanlardan öğrenir. Bu öğrenme süreci kültürlenme olarak tanımlanır.

Alt kültür (ikincil kültür): Alt kültür, bir toplum içinde az ya da çok farklılaşmış, bu toplumun kültürel yapısına tam uyum sağlamamış, ancak yine de onun temel bir üyesi olan

belirli bir sosyo-ekonomik veya etnik grubun ayırt edici toplumsal kuralları ve yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır (Tolan, 1996, s. 228). Karmaşık bir iş bölümünün olduğu toplumlarda mesleki gruplar, tabakalı bir toplumda toplumsal sınıflar ya da başka bir toplumda etnik gruplar yani her bir alt grup kendi ayırt edici davranış standartlarıyla fonksiyonel bir mekanizma oluşturuyorsa bu durumda alt-kültürel farklılaşmadan söz edilebilir ve bu alt kültürler işlevsel olarak hoş görülebilmektedir (Haviland, 2002, s. 67). Alt kültür yörelere göre ana kültür kalıbından temel özellikler itibarıyla fazla farklılık göstermeyen derece farklarını, çeşitliliklerini kapsayan bir yaşama tarzıdır (Erkal, 1999, s. 147). Toplumlar tanımlanabilen en belirgin alt kültürler cinsiyet alt kültürleridir. Kadın ve erkek cinsi toplumun genel birçok özelliğini kabul ederek yaşamasına rağmen birçok kültürel kalıp bakımından da ayrılır.

Karşı kültür: Bazı durumlarda bazı belli gruplar sadece farklı bir yaşam tarzına sahip olmakla kalmazlar. Toplumun geri kalan kısmına da karşı olabilirler. Bu karşı oluş tamamen zıt değer hükümleri ve inançlardan davranış şekillerinden kaynaklanır (Erkal, 1999, s. 147). Karşı kültür genellikle marjinalleşme eğilimindedir. Karşı kültür, toplumda yerleşik olan toplumsal kurumlar ve örgütleri ve bunlar yoluyla aktarılan kültürel içerikleri reddederek, sanat, spor, eğlence gibi sosyal alanlarda meydana getirilmeye çalışılan farklılıkları içerir (Dönmezer, 1982, s. 167). Karşı kültür üyeleri hızla şehirleşen nüfus içinde tepkiciliği öne çıkararak, bu tepkilerini giyim, kuşam ve belirgin davranış biçimlerinde sembolleştirirler (Erkal, 1999, s. 149); böylece toplumun kültürüne karşı olan tutumlarını somutlaştırırlar.

Etnosantrizm: Kişinin kendi kültürünün her açıdan diğer bütün kültürlerden daha üstün olduğuna inanmasıdır. Zaman zaman bir kültürün veya medeniyetin mensupları bu inancı taşıyabilirler. Örneğin, Batı medeniyeti kendi kültürünü insanî gelişimin zirvesi olarak düşünmekteydi. Bu anlayış toplumları nitelendirmede kullanılan bir terim haline dönüşmüş, hatta diğer kültürleri araştırma görevini üstlenen bilim adamlarını da yönlendirmiştir. Antropologlar etnisite merkezliğine tepki olarak her kültürü kendi terminolojisinde inceleme yolunu izlerler (Haviland, 2002, s. 87-88). Bu anlayış sosyologlar içinde de benimsenmiş, başka kültürleri kendi kültürüyle kıyaslayarak değerlendirme biçimindeki etnik merkezcilikten mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalışmışlardır (Giddens, 2000, s. 24). Çünkü herhangi bir bilimsel inceleme öncelikle, incelemek için seçtiği takımdaki biçimlerin birini ötekenden üstün tutup ona ağırlık vermemeyi gerektirir (Benedict, 2003, s. 26). Bilimsel tutum bunu gerektirse de, bir kültür içinde kimlik ve kişilik kazanmış herhangi bir bilim adamının kendi kültürünün ona aktardığı anlama, algılama, duyma ve düşünme biçimini yok sayması üstesinden gelmesi gereken zor bir iştir.

Kültürle ilgili bu tanımlar ve süreçler kültür ve medeniyet kavramlarının tartışılması ve analizi için kullanılmaktadır. Kültürü anlamaya yarayan bütün bu kavramlar kültürün toplumla bağı, yaşam biçimleri, düşünce, duygu, inanış, davranış ve araçlarla geliştirilen pratikleri, maddi ve manevi öğeleri içermektedir. Bu kavramlar aynı zamanda kültürün çerçevesinin belirlenmesinin zorluğuna işaret etmekte ve kültürle ilgilenen bilimlerin ne kadar kaygan bir zeminde hareket ettiklerini göstermektedir. Kültürle ilgili bu kavramlar sadece onun karmaşıklığını göstermez. Düşünce hayatında kültürü bir değişken olarak ele alan düşünürler, onun bu özelliklerini yani maddi ve manevi boyutlarını, çeşitliliğini, değişme özelliğini, yayılmasını, kendi içinde alt kültürler oluşturabileceğini hesaba katmak zorundadırlar.

Türk Sosyolojisinde Kültür ve Medeniyet Anlayışının Kökleri

Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavramlarının ele alınması toplumsal hareketlerin fazla yaşandığı, milli kültürün dışında başka kültürlerle temasın fazla olduğu, kültürel yayılmanın, kültürel gecikmenin yoğun yaşandığı bir dönemde olmuştur. İmparatorluktan

Cumhuriyet yönetimine geçiş sürecinde yani siyasi ve sosyal yapıda değişimlerin yoğun şekilde yaşandığı dönemde kültür temelli tartışmalar ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde önemli siyasi düşünce hareketleri olan Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi düşünce akımları siyasi sahada sınırlı kalmamış, kültür alanına da bağlanmıştır. Bu düşünce hareketlerinin her biri Osmanlı devleti ve toplumunun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirme veya düzeltme eğilimi ile ortaya çıkmıştı. Toplumunu değiştirme ve düzeltme çabalarının konusu da kültür ve medeniyet olmuştur.

Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülüğü tahlil eden Yusuf Akçura, bunların ortaya çıkışını geniş çaplı bir toplumsal değişme ihtiyacına bağlar. *“Osmanlı ülkelerinde Batıdan feyz alarak güçlenme ve gelişme eğilimleri belli başlı üç siyasi yol takip edilerek sağlandı. Bunlardan ilki Osmanlı hükümetine bağlı çeşitli milletleri temsil eden ve birleştiren bir Osmanlı milleti meydana getirmek, ikincisi hilafet hakkının Osmanlı hükümdarlarında olmasından faydalanarak bütün Müslümanları bu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek ve üçüncüsü irka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmektir”* (Akçura, 1976, s. 19). Akçura bu fikirlerin tarihini de belirtir. Osmanlı milleti yaratma siyaseti ciddi olarak II. Mahmut zamanında doğmuştur, bu fikir en ziyade Ali ve Fuat Paşalar zamanında geçerlidir. Sonra Osmanlı milleti siyasetinin başarısızlığı üzerine İslâmcılık politikası gündeme gelir. Abdülaziz'in son devirlerinde ve Sultan II. Abdülhamid döneminde bu siyaset uygulanır. Etnisiteye dayalı bir Türk toplumu oluşturma fikri ise çok yenidir (1976, s. 20-23). Osmanlı devletini kurtarmak ve geliştirmek için ortaya çıkan bu fikirlerin hem siyasi hem de kültürel açıdan uygulanabilirliği büyük bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü her bir durumda bu genel siyasetleri uygulamak kültüre dayanmalıdır. Osmanlı devletinin içinde ise çok farklı kültürler ve medeniyet unsurları hem birbirinden bağımsız hem de ilişki içinde yaşamaktadır, öyleyse Osmanlı Devletini kurtarma ve geliştirme siyaseti hangi kültüre veya medeniyete dayanmalıdır?

Peyami Safa 'Türk İnkılabına Bakışlar' adlı eserinde İnkılabtan önceki akımları tahlil edenken, Ziya Gökalp'ten şunu aktarır: *“Memleketimizde üç fikir akımı vardır. Muasırlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek ve bu fikir akımlarını teşkilatlandıran Batıcılar, İslamcılar ve Türkçüler vardır”* (Safa, 1981, s. 21). Türkçülerin siyasi programlarında, Büyük Türk birliğinin sağlanması, Türk tarihi ve harsının analizi, Türk dilinin yabancı kelimelerden arındırılarak geliştirilmesi, diğer İslam devletleriyle irtibatın sürmesi, Avrupalılara benzemeden onların ilim ve teknolojisini almak, milli iktisat ve milli edebiyatı kurmak ve geliştirmek vardır. Batıcıların programında, Osmanlı sarayında şehzadelerin eğitimi, padişahın tek evliliği, fesin kaldırılıp başka bir başlık kullanılması, fabrikalaşma ile yerli malların üretiminin çoğaltılması, kadınların diledikleri tarzda giyinebilmeleri, eş seçimini yapabilmeleri, eğitilmeleri, tekkelerin ve medreselerin kaldırılması, yolların, köprülerin, limanların, kanalların vapurların ve fabrikaların Batıdan medet ummadan kendi teşebbüsümüzle yapılması, bütün kanunların ıslah edilmesi vardır. İslamcılarının programında ise, büyük İslam birliği, *“İslam gelişmeye mani değildir”* düşüncesi ve *“Avrupa'nın yalnız ulûm ve sanayiini kabule mecburuz”* düşüncesiyle İslâmî gelişme ile bağlantılandırma, kadın haklarını batıya değil yeniden İslam şeriatına uydurma, şer-i kanunları hâkim kılma gibi düşünceler vardır (Safa, 1981, s. 45-60).

Fikir akımlarının programlarından anlaşılabilceği gibi, Osmanlı devletinin ve toplumunun kurtuluşu gelişmiş Batı toplumlarıyla kıyaslanarak onların bazı özelliklerinin alınıp bazılarının görmezden gelinmesine bağlanır. Devletin ve toplumun yeniden yapılandırılması süreci daha sonraları Batılılaşma ve modernleşme olarak kavramlaştırılır. Hilmi Ziya Ülken'e göre, kapitülasyonlar gibi ekonomik tavizler ve Düyun-u Umumiye gibi kurumların kurulması ayrıca askeri ve siyasi yenilgiler Batılılaşma ve modernleşmenin yeniden değerlendirilmesine

neden oldu. Artık ordunun ıslahı ve teknik tedbirlerin alınması yeterli görülmez olur. Bu anlayış Osmanlı devletinin değişiminin birinci safhasını oluşturuyordu. Bu safhada, doğu skolastik düşüncesinden hiçbir şey değiştirmeksizin yalnızca Batı tekniğinin alınması ile problemin çözüleceği sanılıyordu. Ruhta tamamen şarklı kalmak, garbın sadece tekniğinden faydalanmak işi halledecekti (Ülken, 1966, s. 28). Yine Ülken'e göre bu ikili yapı Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar devlet teşkilatında, hukukta, eğitimde, sanat ve edebiyatta sürmüştür. Örneğin tanzimat döneminin bariz karakteri düşüncede ve hayatta ikiliktir (1966, s. 46).

Devletin ve toplumun yenileşme hareketlerinde Batıdan bir takım özelliklerin olduğu gibi alınmasına, dönemin İslamcı düşünürlerinden Said Halim Paşa gibi ciddi şekilde karşı çıkanlar vardır. Said Halim Paşa'ya göre "bütün felaketleri doğuran Batı medeniyetini anlamadan taklit edişimizdir" (Said Halim, 1998, s. 18). Çünkü, Garb'ın düşünce tarzı ve ruh halleriyle Şark'ın düşünce ve ruhu arasındaki ortak noktalar, genel düşüncenin aksine, pek azdır. Bu yüzden böyle bir istifadeye kalkışmak çok tehlikelidir (Said Halim, 1998, s. 39). Said Halim Paşanın Batılılaşmaya bu kadar kesin bir şekilde karşı çıkmasının sebebi millet ve medeniyeti bir tutmasındandır. Ona göre, "Batılılaşmak zaruretine olan inancımızın bu kadar kötü neticeler vermesi, milliyetimize aykırı bulunmasındandır. Çünkü milliyet ile medeniyet aynı şey demektir ve Batılılaşmak, kendi medeniyetini terk veya inkâr etmek manasını taşır" (1998, s. 75). Said Halim Paşa bu endişelerine rağmen şu kanaatini kesinleştirir: "Takip etmemiz gereken yol, Avrupa medeniyetini millileştirmek, yani mümkün merteye muhitimize ısındırmak olacaktır" (1998, s. 76).

Bütün bu çabanın altında Cemil Meriç'in (1979, s. 96) ifade ettiği gibi, "Medeniyeti millileştirmek isteyen bir anlayış vardır. Gelişme, mukaddeslerimizden vazgeçerek olmaz. Batının saçmalıklarını değil, insanlığın keşiflerini alacağız. Geçmişini ayıklayarak muhafaza edeceğiz. Yeniyi seçerek kabul edeceğiz" düşüncesi vardır.

Batı kültüründen veya medeniyetinden nelerin ayıklanıp, nelerin alınıp nelerin alınmayacağına bir ölçüsü olmalıydı bu ölçü maddi olana ve manevi olana bağlandı. Buna göre maddi varlıklar işlevsel yararlılıkları bakımından alınmalı, manevi varlıklar bir topluma has kabul edilip temkinli yaklaşılmalıydı.

Niyazi Berkes 'Türkiye'de Çağdaşlaşma' eserinde Türk düşünce hayatındaki Doğu-Batı medeniyetleri arasında yapılan ikili ayrımı çeşitli alanlardan verdiği örneklerle tartışır. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Mahmut Esat gibi yazar ve düşünürlerin Batı medeniyetinin etkisi konusundaki düşüncelerini aktarır. Mesela Mahmut Esat'tan şunu aktarır: "Her uygarlığın bir manevi bir de maddi yanı vardır. Manevi yanı ahlakiyattır, maddi yanı ise sanayi buluşlarının eserlerini kapsar. Uygarlığın almak istediğimiz yanı hangisidir. Ahlakiyat ise buna ihtiyacımız yoktur çünkü biz uygarlık yoksunu değiliz" (Berkes, 2002, s. 374). Niyazi Berkes, Ahmet Mithat'ın Namık Kemal'den esinlenerek Avrupa uygarlığının kötü yanlarını değil, fen ve endüstri gibi yararlı yanlarını almak gerektiğine dair tartışma yürüttüklerini aktarır. Ardından bugün dahi bitmeyen tartışmaları körükleyen şu soruları sorar; Batı uygarlığının manevi ve maddi yanı arasında yapılan bu ayırım ile maddi yanının alınmasına dair olumlu bir tutum başlamış olur. Ancak manevi olan maddi olan nedir? İkisi hangi ölçülere göre birbirinden ayrılır? Değişmelerde biri, ardından ötekenden olan şeyleri beraberinde sürüklemeyebilir mi? (Berkes, 2002, s. 375). Ziya Gökalp'in önderliğinde Türk düşüncesi ve sosyolojinin kurumsallaşmasıyla Türk sosyolojisi bu sorularla yüz yüze gelir. Kültür ve medeniyet kavramlarını ve tanımlarını bilen Cumhuriyet dönemi Türk sosyologları bu kavramlar üzerinden Türk toplumunun yeniden şekillenmesi sürecince tartışmalara dâhil olurlar. Çünkü yeni Türk devletinde milli kültürün sosyolojik açıdan analizinin yapılması gerekmektedir.

Türk Sosyolojisinde Kültür ve Medeniyet Anlayışları: Maddi ve Manevi Kültür Ayrımı

Medeniyet kentle, okur-yazarlıkla ve bunlarla ilişkili olarak insanların karmaşık davranışlar geliştirmesiyle açıklanmıştır. Medeniyeti kente, kentte oturan, okuma yazması olan ve davranışları karmaşıklaşmış olan insana bağlarsak *“bundan ilk bahseden isimlerden birisi İbn-i Haldun’dur. İbn-i Haldun’un bedevi ve haderi toplumlar şeklinde sınıflandırdığı toplumlar göçebe ve şehirli toplumlardır”* (Eröz, 2014, s. 125). İbn-i Haldun bedevi - haderi toplum tiplerini maddi ve manevi kültür unsurlarının farklılaşmasına dayandırmaz; ancak kültürle ilgili bilimlerde kültür ve medeniyet kavramları birbirinden ayrı tutulmak istendiğinde bu ayrımın temeli maddi kültür ve manevi kültür unsurları üzerinde atılır. Mesela Ziya Gökalp ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi öncü Türk sosyologları da genellikle kültür ve medeniyeti bu ayırma şeklinden etkilenmiştir.

Mehmet Eröz’e göre sosyolojide maddi kültürle maddi olmayan kültür birbirinden ayırılır. Maddi olana medeniyet maddi olmayana kültür denir. Eröz bu ayrım konusunda şu örneği aktarır: *“Yazı makinesi bir medeniyet unsuru iken, onunla yazılan roman kültüre girer”* (Eröz, 2014, s. 123). Toplumları maddi kültürün gelişmesine göre tasnif etme anlayışı da buradan kaynaklanmaktadır. Örneğin Antropolog Levis H. Morgan, toplumları kullandıkları eşyalara göre vahşi, barbar ve medeni diye ayırır (1994, s. 66-77). Eskiden toplumlarda barbarlık, göçebelik, uygarlık özellikleri aranırdı. Bugün barbarlık sözcüğü bilim dünyasından uzaklaştı. Çünkü eskiden vahşi denilen ilkel toplulukların da kendilerine özgü birer uygarlıkları olduğu, uygarlığın bütün insan toplumlarında var olduğu anlaşıldı (Gökalp, 2011a, s. 57).

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’na göre *“kültür kelimesi medeniyet, teknik, eğitim gibi çeşitli anlamlarda gelişigüzel kullanılır. Kültür, din, ahlâk, sanat gibi değer yargısıdır”* (Baltacıoğlu, 1967, s. 9). Baltacıoğlu, Ziya Gökalp’ten etkilenerek medeniyeti kültürden ayırır. Her ulusun kendine özgü bir dini, dili, töresi, sanatı, ölüm, dirim anlayışı vardır, bu kültürdür. Her ulusun bir de kendine özgü olmayan ve başka uluslarla ortak olduğu bilgisi, bilimi, fenni, zenaati vardır. Duygulardan değil de akıldan kaynaklanan bu teknikler medeniyettir (Baltacıoğlu, 1945, s. 13).

Gökalp’e göre kültürle medeniyet arasında hem ortak hem de farklı yanlar vardır. Ortak yanı her ikisinde de, dini, ahlâkı, hukuku, sanatı, düşünceyi, ekonomiyi, dili, bilimi içeren yaşam alanlarını içine almasıdır. Kültürle medeniyetin ayrıldığı noktalar ise en başta kültürün ulusal, medeniyetin uluslararası olmasıdır. Kültürü çeşitli yaşam alanlarında toplum kendisi üretir. Medeniyet ise birçok ulusun toplumsal yaşamının ortak toplamıdır. Kültürle medeniyet birbirinden ayıran en önemli fark ise medeniyetin belirli bir yöntem ve bireysel iradeyle meydana getirilmesidir. Dolayısıyla medeniyet bireysel çabanın sonucu olarak yapay bir şekilde ortaya çıkar. Kültürde ise bir yöntem yoktur, kendiliğinden ve doğal olarak ortaya çıkar, yapay değildir (Gökalp, 2011a, s. 37-38). Bu ayrım Gökalp’i ulusallık, uluslararasılık ve çağdaşlık tartışmalarına yöneltir. Ona göre, ulusallık gazeteden, uluslararasılık kitaptan doğduğu gibi çağdaşlık da ‘alet’ ten doğar. Bir zamanların çağdaşları, o zamanın fen konusunda en gelişmiş uluslarının yaptıklarını kullanabilenlerdir. Bugün bizim için çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi zirhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir. Çağdaşlaşmak, biçim ve geçim bakımından Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman bilgi ve sanayi ürünlerini aktarmak ve satın almak için Avrupalılara ihtiyaç duymadığımızı görürsek o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız (Gökalp, 2011b, s. 17). Bir süreden beri çağdaş aletlerle fennin gelişmesinden doğan çağdaş uygarlık, deneysel bilimlere dayanan yeni bir uluslararasılık ortaya çıkarmaktadır. Gittikçe dine dayanan bir uluslararasılık

yerine bilime dayanan gerçek bir uluslararasılık geçmektedir. Türk ulusu da Ural-Altay ailesine, İslam ümmetine, Avrupa uluslararası birliğine bağlı bir toplumdur (Gökalp, 2011b, s. 17-18). Bu cümleden hareketle şunu söyleyebiliriz: Gökalp için toplumu açıklamanın tek unsuru kullanılan aletler ya da eşyalar değildir. Teknik, çağdaşlığın bir göstergesi olabilir; ancak dil, din ve töre gibi unsurlar olmadan toplum da olmaz.

Türk düşüncesinde kültür ve medeniyet ayrımını en net şekilde belirlemeye ve kavramları ayrı ayrı tanımlamaya çalışan Ziya Gökalp'tir. Gökalp Emile Durkheim'den etkilenir. Ancak "Durkheim teorisinde kültür-medeniyet ayrımı yoktur. Bu ayrımın nedeni bu kavramlara atfedilen değer yargılarının farklılığındandır. Bir de klasik Batı sosyologlarının toplumsal evrimi dikotomiyle açıklama yaklaşımı olabilir" (Türkdoğan, 1978, s. 20-24). Bu bakımdan Gökalp'in sosyolojisinde, Durkheim'in toplumu dikotomiyle açıklama yönteminden etkilenerek, kültür ve medeniyet kavramları arasında ayrım yapma ve Cemil Meriç'in tespit ettiği gibi medeniyeti millileştirme yaklaşımı etkili olmuş olabilir.

Gökalp'in kültür ve medeniyeti ayırarak kesin bir şekilde tanımlaması bu kavramların Türk sosyolojisinde bu şekilde yaygın olarak kullanılmasında etkili olmuştur. Gökalp'in kavramlaştırmasını benimseyenlerden birisi de Mümtaz Turhan'dır. Turhan'a göre (1997, s. 40) kültür ve medeniyet arasında ayrım olmadığını savunanların düşünceleri, Batı medeniyetini sanki tek bir millet tarafından temsil ediliyor gibi görmelerindedir. Fakat Batı medeniyetini teşkil eden milletleri ayıt eden kültürleri ve kültür farkları olduğu ilmi açıdan tespit edilmektedir.

Erol Güngör'e (1999a, s. 10-11) göre, Gökalp'in kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmasının pratik bir sebebi vardır. Gökalp'in yaşadığı dönem Türk devlet, siyaset ve toplum hayatında önemli değişimlerin olduğu, çok derin sosyal değişimlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Türklerin daha fazla geriye düşmemeleri için ilmin, teknolojinin ve idari organizasyonların Batı medeniyetinden alınması gerekir. Ama teknolojiyle birlikte teknolojiyi geliştiren medeni milletlerin sosyal ve kültürel özelliklerinin Türk kültürüne geçmesi endişesi vardır. Bu nedenle Gökalp, Türk milli kültürünü koruma ve geliştirme ile Batı medeniyetinden yararlanma arasında bir uzlaşmazlık olmadığını göstermeye çalışır.

Gökalp'in medeniyet tanımı daha çok Antropologların maddi kültür diye ayırdıkları kültür unsurlarını kapsar. Yani bunlar insanların ihtiyaçlarını karşılayan somut kültür unsurlarıdır. Bu unsurlar inançlar, hisler, düşünceler gibi soyut, manevi unsurlar değildir. Bu ayrımın somut şekli şudur: Matbaa makinası kitap basmak için, yağlı boyalar resim yapmak için, tiyatro sahnesi piyes sahnelemek için yapılır. Bu araçlarla elde edilen edebi eser, resim, tiyatro temsili insanların ihtiyaçlarını karşılar ve hepsi de kültüre aittir. Yani araçlar medeniyeti, amaçlar kültürü temsil eder (Güngör, 2002, s. 103).

Erol Güngör'e göre, bir takım teknolojik değişimler manevi kültürde de değişimlere yol açacak uygun zemin yaratır (1999, s. 17). Her şeyden önce teknolojik değişim kendi başına bir tavır ve davranış değişimi demektir. Güngör, teknolojinin kendi başına bir değer sistemi olmadığını, ancak modern teknolojinin, manevi hayatta bir takım değişimleri gerekli hale getirebileceğini söyler (1999, s. 20-22). Sosyal bilimlerde kültür denince, bir topluluğun hayatını sürdürmekle ilgili problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun yıllar içinde standart hale getirdiği usuller ve vasıtalar anlaşılır. Öyleyse bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsediği hayat tarzı, bütün maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte onun kültürünü teşkil etmektedir (Güngör, 2002, s. 68). Bu yaklaşımla milli kültür problemlerine de bir çözüm sağlanabilir. Kültürü ve medeniyeti ayırmadığımızda bu ikisi hakkında daha objektif bir tanım yapma şansına sahip olabiliriz. Milli kültürü "herhangi bir anda toplumun bir kesitini aldığımızda

büyük çoğunluğun benimsemiş olduğu kültür unsurları ve komplekslerinin bütünü" (Güngör, 1999b, s. 144) şeklinde tanımlayabiliriz. Yani milli kültür, kaynağı ne olursa olsun bir toplumda insanların paylaşmayı sürdürdükleri her şey olarak kabul edilebilir; bu bir toplumun bir arada yaşamasını sağlayan sistemin adıdır.

Yılmaz Özakpınar (1997, s. 43-45) maddi ve manevi kültür ayrımının gereksiz olduğunu savunur. Kültür unsurları aslında cisimlerin kendileri değildir. Somut olarak algılanan cisimleri algılanabilir cisimler haline getiren, o cisimlere işlev yükleyen aslında insan zihnidir. Bu yüzden maddi ve manevi kültür ayrımı yapmak yersizdir; çünkü kültürün özü bütünüyle manevidir, zihnidir. Medeniyet de insanların zihninde belirlediği bilinçli bir ruhi istikamete göre fiil üretmesidir. Medeniyet rasyonel bir ruhi yükselişin bilincidir. Özakpınar, kültür ve medeniyeti ve bunların içinde yer alan maddi manevi bütün unsurları, sırf insanların hayatta kalma çabası olarak değil, kendi zihni gerçekliğinin bilincine vararak yerine getirdiği bir çaba olarak görür. İnsanlar yaptıklarını bir inanca dayandırır; bu inanç zihinde bilinç seviyesinde gerçekleşir. Yani kültür ve medeniyet tesadüfi veya içgüdüsel değil, rasyoneldir.

Kültür unsurlarını tek tek incelediğimizde maddi kültürle manevi kültürün iç içe olduğunu, görmek mümkün olur. Mehmet Eröz'ün ifadeleriyle, bir yemeni, bir yazma, bir para kesesi, bir halı, bir kilim sadece bir eşya değildir. Onların üzerindeki işlemler, nakışlar, süsler, birer göz nuru, emek mahsulüdür, ustanın zevkini, kabiliyetini, maharetini gösterdiği gibi o cemiyetin kültürünün de aynasıdır. Örneğin Türklerde başlık giymek sırf bir ihtiyaçtan kaynaklanmaz. Börk giymek manevi bir işaret, aynı zamanda sosyal farklılığı gösteren bir manevi kültür ürünüdür (Eröz, 1977a, s. 152-157). Yine eski Türklerde kamın (şaman) giydiği hırka sadece bir eşya değildir. Hırka Bektaşiliğin hırkası gibi 'Yol' un ana unsurlarından birisidir. Kam'ın elbisesi hem dini hem kozmografik özellik taşır. Hırka diğer kutlu eşyada olduğu gibi ruhların barınağıdır ve bu yüzden onlara korku, kuşku ve hürmetle bakılır (Eröz, 1977b, s. 267). Giyinme dışında barınma için kullanılan maddi kültür unsurları manevi kültürden ayrılmaz. Örneğin çadır Yörüklerin barındığı bir alan olmanın dışında, "*çok kutludur, saygılıdır, dualıdır. Çadır için ataların duası vardır*" (Eröz, 1991, s. 111). Birçok maddi kültür unsuruna baktığımızda bunların pratik amaçlarla ya da fiziksel ihtiyaçların karşılanması maksadıyla üretildiğini görürüz. Bunun yanında maddi kültür unsurlarının insan topluluklarının düşünce, duygu ve anlam dünyasını yansıttığını, maddi olanla manevi olanın iç içe bulunduğunu da tespit edebiliriz.

Sonuç

Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere kültür insan ürünü davranış, anlayış ve algılayış usulleri olduğundan bunların çeşitliliği kültürün tanımlanmasını zorlaştırır. Bu zorluk kültürel süreçleri betimleme çabasıyla aşılmaya çalışılır. Kültürü maddi ve manevi olarak sınıflandırmak bu çabanın bir sonucudur. Maddi ve manevi kültür şeklinde yapılan sınıflandırma hem kültür bilimlerinde hem de Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmaya da yarar. Fakat bu da sorunlar içeren bir ayrımdır. Görüldüğü gibi maddi kültür tek başına, kendiliğinden veya tesadüfen ortaya çıkmaz. Arkasında bir toplumun maddi ihtiyaçları kadar duyuş, düşünüş, inanç ve ahlâk anlayışı vardır. Bu özelliklerinden dolayı kültür, kültür bilimcilerinin ürettikleri kültürel çeşitlilik, değişme, yayılma, gecikme, uyarılma gibi kavramlar çerçevesinde anlaşılmalı çalışılmaktadır. Sonuç olarak, kültürü bir tanım çerçevesinde anlaşılabilir bir nesne olarak görmek yerine yaşanan haliyle bir bütün halinde görmeye çalışmak bir yöntem olarak kabul edilebilir.

Sosyal bilimler kültürle ilgili açıklamalarında kültürü bir araştırma konusu olarak analiz

edebilmek amacıyla maddi ve manevi kültür şeklinde ayırmışlardır. Bu ayırım metodolojik açıdan faydalı da olmuştur. Türk düşünürleri ve sosyologları literatürdeki yaygın kültür ve medeniyet tanımlarını kabul etmişler, kültür ve medeniyet tartışmasında genel olarak kültürün maddi ve manevi kültür ayırımını kullanmışlar ve maddi olanı medeniyet, manevi olanı kültür olarak ifade etmişlerdir. Bu anlayış pratikte fayda sağlamıştır. Böylece medeniyeti milli kültürümüzde bağdaştırmayı, kendi kültürümüzle uyumlu hale getirmeyi ve asimilasyona uğramadan uluslararasılaşmayı amaçlamışlardır. Kültür ve medeniyeti ayırmama düşüncesi de milli kültür problemine bir çözüm aramaktan kaynaklanmıştır. Kültürü ve medeniyeti ayırmadığımızda milli kültür hakkında daha objektif bir açıklama yapma şansına sahip olabiliriz. Buna göre, Erol Güngör'ün ifadesiyle, milli kültür herhangi bir anda toplumun bir kesitini aldığımızda büyük çoğunluğun benimsemiş olduğu kültür unsurlarının bütünü olarak kabul edilebilir. Yani milli kültür, kaynağı ne olursa olsun insanların paylaşmayı sürdürdükleri her şey olarak kabul edilebilir. Bu da bir toplumun bir arada yaşamasını sağlayan sistemin adıdır. Bu sisteme dışarıdan medeniyet unsurlarının girmesi sistemi bozmaz. Çünkü yeni giren medeniyet unsurları sisteme uyarlanabilir. Sonuç olarak, bu çalışma ile ortaya konulan tartışmalar ekseninde, günümüzde aşırı teknoloji kullanımı ile toplumsal sistemimize giren kültür unsurlarının milli kültürümüze etkileri konusunda daha fazla sosyolojik çalışma yapılması gerektiğini söylemek mümkündür.

Summary

The purpose of this study is to investigate how the conceptual pair of culture and civilization is evaluated in traditional and contemporary Turkish sociology. In this respect, the study is based on two questions; 1. How have Turkish sociologists clarified the concepts of culture and civilization? 2. What is the benefit of separating or combining these concepts? The study is limited to the topic of distinction between culture and civilization. Likewise, the Turkish sociologists were also selected from among those who made this distinction explicitly and those who explicitly criticized the making of such a distinction. The debate concerning the distinction between culture and civilization is not an intellectual discussion restricted to a specific period only. In today's world where communication technologies are used intensively and globally and all kinds of cultures are transferred with these technologies, how national or local cultures are affected by this transfer is among the current debates. Therefore, for Turkish sociologists, the relationship between culture and civilization and cultural processes remain current in terms of analyzing cultural change.

In Turkish sociology, this conceptual pair was discussed in a period when social movements were being experienced more frequently, contact with other cultures outside the national culture was high, and cultural diffusion and cultural delay were experienced intensively. In the process of change, in which political turmoil was intense, culture-based discussions gained weight in the intellectual domain. Within the framework of these discussions, the liberation of the Ottoman state and society was linked, through a comparison with developed Western societies, to taking some of their characteristics and ignoring others. The process of restructuring the state and society was later conceptualized as Westernization and modernization. There should have been a measure of what was to be extracted from Western culture or civilization, and what was not to be taken, and this measure was associated with the material and spiritual aspects of culture. The material and concrete aspect of culture was defined as civilization, while its abstract, mental and moral side was deemed as culture. Thus, it was thought that Turkish society could make progress without being assimilated.

In their explanations about culture, social sciences have separated culture into material and

spiritual culture in order to analyze it as a research topic. This distinction has, indeed, been methodologically useful. Turkish thinkers and sociologists have accepted the common definitions of culture and civilization in the literature, and in general, they have used the distinction of material and spiritual culture in the discussion of culture and civilization and designated the material one as civilization and the spiritual one as culture. This understanding has had practical benefits. Thus, they aimed to integrate civilization into our national culture, to harmonize it with our own culture and to go international without being assimilated. The idea of not separating culture and civilization also arises from the search for a solution to the problem of national culture. If we do not separate culture and civilization, we may have a chance to make a more objective explanation about national culture. According to this, in Erol Güngör's terms, when we take a section of society at any time, national culture can be regarded as the whole of the cultural elements that the majority have adopted. In other words, national culture can be accepted as everything that people continue to share regardless of their source. This is the name of the system that enables a society to live together. The entry of elements of an external civilization into this system does not upset the system, because the new elements of civilization can be adapted to the system. In conclusion, within the framework of the debates presented in this study, it is possible to say that more sociological studies need to be conducted on the effects of the cultural elements entering our social system with the use of excessive technology on our national culture.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1945). *Batiya doğru*. İstanbul: Sebat Basımevi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1967). *Kültürce kalkınmanın sosyal şartları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Benedict, R. (2003). *Kültür kalıpları*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. A. Kuyuş (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dönmezer, S. (1982). *Genel sosyoloji*. İstanbul: Divan yayınları.
- Eriksen, T. H. (2012). *Küçük yerler, büyük meseleler sosyal ve kültürel antropoloji*. (A. E. Koca, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Erkal, M. (1999). *Sosyoloji*. İstanbul: Der Yayınları.
- Eröz, M. (1977a). *Türk kültürü araştırmaları*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Eröz, M. (1977b). *Türkiye'de alevilik bektâşilik*. İstanbul: Otağ Matbaacılık.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Eröz, M. (2014). *İktisat sosyolojisine başlangıç*. İstanbul: Ötüken.
- Fichter, J. (1996). *Sosyoloji*. Ankara: Attila Kitabevi,
- Fichter, J. H. (2015). *Sosyoloji nedir?* Ankara: Anı Yayıncılık.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gökalp, Z. (2011a). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Gökalp, Z. (2011b). *Türkleşmek, islamlaşmak, muasırlaşmak*. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Güngör, E. (1999a). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (1999b). *Dünden bugünden tarih-kültür ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (2002). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Haviland, W. A. (2002). *Kültürel antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Meriç, C. (1979). *Umrandan uygarlığa*. İstanbul: Ötüken.
- Morgan, L. H. (1994). *Eski toplum I*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Özakpınar, Y. (1997). *Kültür ve medeniyet anlayışları ve bir medeniyet teorisi*. İstanbul: Ötüken.
- Rundell, J. & Mennell, S. (1998). Introduction: Civilization, culture and the human self-image. J. Rundell & S. Mennell (Ed.), *Classical Readings In Culture And Civilization* içinde (s.1-38). London: Routledge.
- Tolan, B. (1996). *Toplum bilimlerine giriş*. Ankara: Murat ve Adım.
- Turhan, M. (1997). *Kültür değişmeleri*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1978). *Ziya Gökalp sosyolojisinde bazı kavramların değerlendirilmesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayınevi.
- Safa, P. (1981). *Türk inkılabına bakışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Said Halim Paşa (1998). *Buhranlarımız ve son eserleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Smith, P. (2001). *Cultural theory: An introduction*. Malden MA: Blackwell Publishing.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Selçuk Yayınları.